

УДК 81'373.612.2:81'255.2:811.112.2:811.161.2

**РОЛЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ХУДОЖНЬОЇ МЕТАФОРИ
З НІМЕЦЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ
(НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЙ Г.ГЕЙНЕ "LYRISCHES INTERMEZZO"
ТА ЇХ ПЕРЕКЛАДІВ ЛЕСЕЮ УКРАЇНКОЮ)**

Гончарук Р. А.

Запропонована наукова розвідка присвячена аналізу особливостей та способів перекладу художньої метафори з німецької мови на українську на матеріалі поезій циклу "Lyrisches Intermezzo" Г. Гейне та їх перекладу українською, який виконала Лєся Українка. У роботі розкривається поняття художньої метафори, аналізуються причини використання автором метафори в літературному творі для створення цілісності сприйняття художнього образу, стратегії та прийоми перекладу художньої метафори, розглядається роль перекладу в процесі міжкультурної комунікації.

Ключові слова: художня метафора, переклад, міжкультурна комунікація.

Предлагаемое научное исследование посвящено анализу особенностей и способов перевода художественной метафоры с немецкого языка на украинский на материале поэзий цикла "Lyrisches Intermezzo" Г. Гейне и их перевода на украинский язык, осуществленный Л. Украинкой. В работе раскрывается понятие художественной метафоры, анализируются причины использования автором метафоры в литературном произведении для создания целостности восприятия художественного образа, стратегии и приемы перевода художественной метафоры, рассматривается роль перевода в межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: художественная метафора, перевод, межкультурная коммуникация.

The proposed scientific intelligence is devoted to analysis of features and art methods of metaphors' translation from German into Ukrainian, basing on the poetry material of H. Heine's cycle "Lyrisches Intermezzo" and its translation into Ukrainian by Lesya Ukrainka. The article reveals the concept of artistic metaphor, analyzes the causes of using metaphors by author in a literary work to create the perception of image integrity, strategies and techniques of artistic translation of metaphor, considers the role of translation in the process of intercultural communication. Author of the article emphasizes that literary translation of a literary work generated by the original, and therefore by all the key components of the text, which include metaphor and which relate to their cultural significance. Modeling the translation is by comparing and contrasting the key components of text, who helped create the original text.

Key words: artistic metaphor, translation, intercultural communication, reception, artistic image.

Все більш очевидно стає на сьогоднішній день та обставина, що людство намітило нові шляхи для свого розвитку та розширює взаємозв'язки та взаємну залежність різних країн, народів та культур. Культури, які мають різні історії свого розвитку, традиції, мови та релігійну приналежність починають розвиватися, впливати одна на одну завдяки процесу міжкультурної комунікації. Слід зауважити, що такий взаємозв'язок може мати як позитивний, так і негативний бік. Культурні розбіжності можуть призводити до конфліктів культур як на рівні певного окремого індивідуума чи цілої групи, так і на рівні цілих народів та країн. **Актуальність** дослідження зумовлена зростанням уваги з боку сучасної лінгвістики до провідних парадигм, прагматичної та когнітивної, а також до проблеми перекладу метафори, як засобу для визначення міри адекватності художніх перекладів. **Метою** написання роботи є дослідження особливостей функціонування метафори в художньому творі та спробі встановлення межі адекватності перекладів Лєсею Українкою німецьких метафор в поезії Г. Гейне на українською. **Об'єктом** дослідження слугують поезії Г. Гейне із збірки "Книга пісень" (німецькою мовою) та їх переклад українською, виконаний

Лесею Українкою. **Предметом** дослідження є метафоричний фонд поезій із збірки "Книга пісень" "Lyrisches Intermezzo" їх основні способи перекладу. **Наукова новизна** роботи полягає у спробі аналізу та інтерпретації адекватності перекладу художнього тексту з урахуванням результатів дії текстової метафори.

Метафора – художній засіб, що полягає в переносному вживанні слова або виразу на основі аналогії, схожості або порівняння, а також слово або вираз, ужиті в такий спосіб. [1] В рамках когнітивної лінгвістики метафора трактується функціонально, як основний механізм, який дозволяє представити основи осмислення та пізнання людиною світу та самого себе. Оскільки метафора є базовою репрезентативною моделлю мови, то вона повинна також виконувати пізнавальну функцію. З огляду на виконання метафорою пізнавальної функції розрізняють базові (ключові) та другорядні (побічні) метафори. [4] Базові метафори – це механізми пізнання, які використовуються, щоб збільшити об'єм знань у недостатньо відомій галузі. Базова метафора може породжувати аналогії, що в подальшому здатні допомагати людині реагувати на отриману інформацію та будувати нові смисли.

Переклад є однією з форм існування художнього твору. Саме часом продиктована настійна необхідність вивчення ключових текстових одиниць, в тому числі і метафори, в перекладі, оскільки метафора наряду із іншими базовими одиницями мови не лише сприяє вибудовуванню художнього твору, але й задіяна у акті міжкультурної комунікації як елемент, що бере участь у творенні тексту.

Художній переклад тексту породжується оригіналом, а отже, усіма його ключовими одиницями відповідно до їх культурного значення. Моделювання тексту перекладу відбувається через співставлення та протиставлення ключових компонентів тексту, які сприяють народженню тексту оригіналу. Переклад є новою інтерпретацією оригіналу та надає тексту оригіналу новий вимір, вводить його в іншу систему культурних цінностей. Вже при моделюванні тексту перекладу перекладач виступає як інтерпретатор концептуальної інформації та програми, яка від самого початку закладена в основу тексту. Що ж стосується самого перекладу, то він не може ще вважатися завершеним, коли вже текст написаний. Власне, сам текст не повинен бути кінцевою метою роботи перекладача. Переклад лише тоді стає ефективним в суспільстві, коли його читають. Він стає суб'єктивним втіленням об'єктивного матеріалу: читач починає читати переклад і відразу виникає третя концепція твору. Першим ступенем було сприйняття автором реальної дійсності, другим – сприйняття перекладачем оригіналу, а третім – сприйняття читачем перекладу. Для перекладача вихідною точкою має бути не сам оригінал, а повідомлення, яке в ньому міститься, а отже, не текст має стати метою перекладача, а зміст, який несе в собі текст для читача. Читач відіграє важливу роль в процесі перекладу. І тому перекладач повинен рахуватися із майбутнім читачем, для якого він перекладає, з його культурним світом та рецепцією.

Мета перекладацької роботи репродуктивна - збереження, розуміння та передача тексту оригіналу, проте, в жодному разі не створення нового твору, який не має попередника. Один мовленнєвий матеріал замінюється іншим, а отже, і всі мистецькі засоби. Переклад не може бути подібним до оригіналу, але він має мати однаковий вплив на читача. Перекладач не повинен зберігати формальні обриси тексту, але його значення та естетичну цінність, і здійснити це тими засобами, які зможуть наблизити дану цінність його читачеві.

Норберт Гофман вважає, що при перекладі художніх текстів перекладач повинен приділяти увагу мотивації автора у вживанні метафор в тексті оригіналу. Він називає також причини використання автором метафор в тексті та завдання перекладача при їх перекладі. Серед причин Н. Гофман називає наступні:

- Стилістична необхідність/ "мовноекономічні" причини. Перекладач в даному випадку не зобов'язаний віднаходити відповідності.
- Автор намагається наблизити читача через метафору до так званої "метарефлексії" (за допомогою семантичних взаємозв'язків та аналогій). В цьому випадку перекладач повинен передусім компенсувати розбіжності рецепції в епоху створення оригінального тексту та перекладу.
- Ідіолект як характеристика дійової особи в тексті. Перекладач повинен обов'язково дотримуватися метафорики автора, щоб зберегти "мовленнєву унікальність".

- В якості емоційного висловлювання. Якщо в цьому випадку перекладач не буде використовувати метафору, це буде означати "втрату емоційних цінностей". [7, с. 57-58]

Метафора давно вже розглядалася, перш за все, як естетична проблема літературного перекладу, особливо поетичного. Традиційно в поетичних перекладах метафори коментувалися чи описувалися, або замінювалися порівнянням, від чого текст втрачав. На сьогоднішній день завдання перекладача полягає вже у збереженні взаємодії форми та змісту метафори в тексті, а саме в синтаксичних, семантичних та прагматичних правилах мови, які "вона сама встановила на момент свого виникнення." [9, с.194] Раймонд ван ден Брок встановлює певну ієрархію перекладання, за якою індивідуально-авторські метафори легше піддаються перекладу, ніж загальні, а ті, в свою чергу, легше перекласти, ніж "мертві" метафори. [8, с.254] Для Гофманна існує три типи еквівалентності перекладу метафор: а) синтаксична і прагматична відповідність між образами в тексті оригіналу та перекладі. (1:1 ідеальний тип); б) втрата образу, - для даного типу існує кілька причин: літературний смак, незвичність метафори, незнання значення та функції метафори, в результаті малої філологічної складової, та через риму. (1:0) в) рідкісний випадок, коли одна метафора може мати багато відповідників. (1: багато відповідників) [5, с. 80-82].

Щодо способів перекладу, то, залежно від "функції метафори в тексті, від стилістичних міркувань, від типів текстів та від задач перекладу, Крістіна Шеффнер виділяє наступні: 1) дослівний переклад; 2) заміщення метафорою із подібним значенням чи асоціацією; 3) парафраз [11, с.282].

Петер Ньюмарк вважає, що кожен із п'яти типів метафор, які він виділяє, має власні специфічні проблеми в перекладі, тому їх слід розглядати кожен окремо. Лише для загальноновживаних метафор він пропонує сім способів перекладу: 1) відтворення подібного образу; 2) заміщення образу в оригінальному тексті образом, звичним для мови перекладу; 3) перетворення метафори в порівняння; 4) перетворення метафори в порівняння плюс тлумачення значення; 5) тлумачення значення за допомогою неметафоричного опису; 6) вилучення метафори (лише в текстах, які не мають експресивного чи авторського забарвлення); 7) вживання подібної метафори із смисловим доповненням (для підсилення образу) [10].

Т. А. Казакова пропонує наступні правила "перетворення" метафори: 1) повний переклад, який слід застосовувати у випадку, якщо в мові оригіналі та перекладі співпадають як правила сполучуваності, так і традиції вираження емоційно-оцінювальної інформації, вжитої в даній метафорі; 2) додавання/опущення використовується у випадках, якщо ступінь подібності в мові оригіналу та перекладу різний; 3) заміна застосовується у випадках лексичної чи асоціативної невідповідності між елементами метафори в оригіналі та перекладі; 4) структурне перетворення застосовується при різних традиціях граматичного оформлення метафори в оригіналі та перекладі; 5) традиційна відповідність вживається по відношенню до метафор фольклорного, біблійного, античного походження, коли в мовах оригіналу та перекладу існують різні способи вираження метафоричної подібності; 6) паралельне іменування метафоричної основи слід використовувати при перекладі текстів, що побудовані на поширеній метафорі, якщо потрібна заміна чи структурне перетворення вихідної метафори, але вихідний образ необхідно зберегти [3, с. 245-246]. При подальшому детальному розгляді україномовних перекладів Лесею Українкою німецькомовних поезій Г. Гейне із збірки "Книга пісень" "Lyrisches Intermezzo" будемо дотримуватися класифікацій способів перекладу метафори, які запропоновані П. Ньюмарком та Т. А. Казаковою.

1) Вже в першій же поезії циклу ми спостерігаємо зразок використання повного перекладу німецькомовної метафори українською, оскільки в даному випадку співпадають способи і традиції вираження емоційно-оцінювальної інформації та правила сполучуваності: *Da ist in meinem Herzen Die Liebe aufgegangen.* [6, 01] – *Тоді у серденьку моїм прокинулось кохання.* [2, с. 133] Приклади повного перекладу можна простежити і в наступних поезіях: *Und nur die Lippen, die sind rot; Bald aber küsst sie bleich der Tod.* [6, 05] - *Смерть поцілунок свій наложить блідий...* [2, с. 133]

2) Яскравий приклад додавання/опущення, спостерігається в IX поезії циклу. Цей спосіб перекладу метафори використовується, якщо ступінь подібності в МО та МП різний, і потрібна або експлікація змісту (шляхом додавання), чи

імплікація змісту вихідного тексту (опущення): *Die Veilchen kichern und kosen, Und schau nach den Sternen empor; Heimlich erzählen die Rosen Sich duftende Märchen ins Ohr.* [6, 09] - *Сміються фіалочки гожі, глядять в небеса на зірки, і тихо шепочуться рожі, запашні кажуть казки* [2, с. 134].

3) В поезії "Співав соловейко, і липа цвіла ..." Леся Українка при перекладі зберегла німецькомовну метафору але підсилила її образ за допомогою смислового доповнення: *Die Sonne lachte mit freundlicher Lust* [6, 25] – *Всміхалося сонце, скрізь радість була.* [2, с. 138]

4) В цій же поезії можна зустріти ще один спосіб перекладу метафори – переклад за допомогою іншої (подібної, близької за значенням) метафори: *Die Sonne grüßte verdrossenen Blicks* [6, 25] – *І сонячний промінь так прикро блищав.* [2, с. 138] Очевидно, перекладач таким чином спробувала вжити засоби творення художнього образу оригінального твору в мові перекладу.

5) В перекладі поезії "Поки на чужині я довго блукав ..." українська поетеса використовує прийом заміщення образу в мові оригіналу звичним образом для мови перекладу: *Noch schwebt mir vor ihr süßes Bild* [6, 29] – *Не гине з очей мені постать дивна* [2, с. 139]

6) В поезії "Багато з забутого часу ..." Леся Українка застосовує при перекладі тексту оригіналу такий спосіб, як переклад за допомогою власної створеної метафори: *Das Herz tat mir so weh.* [6, 38] – *І серденько рвалося моє.* [2, с. 140] В оригінальному тексті поет не використовує метафоричний образ, проте Л. Українка, очевидно, для посилення емоційного впливу поезії на україномовного читача створює власну метафору.

7) В перекладах Лесі Українки можна зустріти і такий спосіб відтворення метафори як паралельне іменування метафоричної основи. Поетеса структурно перетворює вихідну метафору, зберігаючи при цьому вихідний образ тексту оригіналу: *Es flüstern und sprechen die Blumen, Und schau mitleidig mich an* ... [6, 45] – *Квітки розмовляють, шепочуть, благає їх погляд сумний* ... [2, с. 142]

8) В наступному прикладі поетеса перекладає метафору в імецькомовному тексті за допомогою порівняння: *Aus deinen Augen schleichen sich die Perlenträntropfchen.* [6, 56] – *І котяться з ясних твоїх оченят, мов перли, сльоза за сльозою.* [2, с. 144]

Отже, як уже було зазначено, забезпечуючи обмін культурною інформацією між народами перекладені художні твори здійснюють процес міжкультурної комунікації. Художній переклад літературного твору породжується оригіналом, а отже, і усіма ключовими компонентами тексту, до яких належить і метафора, і які співвідносяться з їх культурною значимістю. Моделювання тексту перекладу відбувається через співставлення та протиставлення ключових компонентів тексту, які сприяли створенню тексту оригіналу. Завдання перекладача полягає вже у збереженні взаємодії форми та змісту метафори в тексті, а саме в синтаксичних, семантичних та прагматичних правилах мови. Результати проведеного дослідження показали, що при перекладі художньої метафори в поезії Лесі Українка в більшості випадків застосовує відтворення образу. Також перекладач використовує такий спосіб перекладу, як додавання/опущення, паралельне іменування метафоричної основи, створення власної метафори.

Дане дослідження має широкі перспективи подальшого дослідження у встановленні ролі метафори у процесах перекладу віршованих текстів.

Література

1. Академічний тлумачний словник української мови в 11-ти томах (1970-1980) - Т. 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/metafora>
2. Леся Українка. Поезії. / Леся Українка. Зібрання творів у дванадцяти томах. / Редкол.: Шаблійовський Є.С. (голов.ред.) [та ін.] – К.: Наук. думка. – 1975.– Т.2: Поєми. Поетичні переклади. – 1975. – 367 с.
3. Казакова Т. А. Практические основы перевода. English-Russian = Translation techniques. English Russian [обл. загл.] / Тамара Анатольевна Казакова. – СПб. : СОЮЗ, 2000. – С. 245-246.

4. Лакофф Джордж, Джонсон Марк. Метафоры, которыми мы живем: Пер. с англ. / Под ред. и с предисл. А. Н. Баранова. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
5. Bak Pawel. Die Metapher in der Übersetzung. Studien zum Transfer der Aphorismen von Stanislaw Jerzy Lec und der Gedichte von Wislawa Szymborska. In: Danziger Beiträge zur Germanistik Bd.20. Katny, Andrzej (Hrsg). 2007. Kapitel 3.
6. Heine H. Buch der Lieder. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.staff.uni-mainz.de/pommeren/Gedichte/BdL/Lyr-01.html> (надалі в посиланнях змінюється виділений курсивом номер поезії)
7. Hofmann N. Redundanz und Äquivalenz in der literarischen Übersetzung dargestellt an fünf deutschen Übersetzungen des Hamlet. / Norbert Hofmann. – 1980.
8. Koller W. Einführung in die Übersetzungswissenschaft. / Werner Koller. – 1992. – S. 254 ff.
9. Kopetzki A. Beim Wort nehmen. Sprachtheoretische und ästhetische Probleme der literarischen Übersetzung. / Anette Kopetzki. – 1996. Kapitel 1(Exkurs), 3.
10. Newmark Peter. A Textbook of Translation. / Peter Newmark. – 1988. Kapitel 10.
11. Schöffner C. Metaphern. In: Handbuch Translation(2). / Christina Schöffner, Mary Snell-Hornby; Hönig, Hans G.; Kußmaul Paul(Hrsg), 2006.